

Toolkit Ouderenmishandeling

Doel

Het signaleren, onderkennen, bespreekbaar maken en oplossen van ouderenmishandeling.

Achtergrond

Definitie probleem

Onder mishandeling van een ouder persoon verstaan we: het handelen of het nalaten van handelen van al degenen die in een persoonlijke of professionele relatie met de oudere staan, waardoor de oudere persoon (herhaaldelijk) lichamelijke en/of psychische en/of materiële schade lijdt, dan wel vermoedelijk lijden zal, en waarbij van de kant van de oudere sprake is van een vorm van gedeeltelijke of volledige afhankelijkheid (Comijs e.a. 1996, pag. 18, Movisie).

Belangrijke bepalingen zijn dat het bij ouderenmishandeling gaat om *persoonlijke en professionele* relaties die gekenmerkt worden door *afhankelijkheid* van de oudere, dat het gaat om *structurele* mishandeling en dat er verschillende vormen van ouderenmishandeling onderscheiden kunnen worden. De mishandeling kan het resultaat zijn van zowel actief (plegen van handelingen) als passief (nalaten van handelingen) gedrag.

Verschillende vormen van ouderenmishandeling:

1. *Lichamelijke mishandeling*: te herkennen aan blauwe plekken, schrammen, fracturen, brandplekken, zwellingen of ander letsel, vastbinden aan stoel of bed, teveel of te weinig medicijnen;
2. *Psychische mishandeling*: treiteren, sarren, dreigementen, valse beschuldigingen, beledigingen of bevelen;
3. *Verwaarlozing*: ondervoeding, uitdroging, slechte hygiëne of wonden als gevolg van doorliggen;
4. *Financiële uitbuiting*: wegnemen of profiteren van bezittingen van de oudere, bijvoorbeeld: diefstal, verkoop of gebruik van eigendommen zonder toestemming, gedwongen testamentverandering en financieel kort houden;
5. *Seksueel misbruik*: exhibitionisme, betasten van het lichaam, verkrachting;
6. *Schending van rechten*: geen vrijheid, geen privacy, ingeperkte zelfbeschikking, geen bezoek, geen telefoon, post achter houden, de oudere verhinderen het huis te verlaten.

Deze verschillende soorten van ouderenmishandeling komen vaak naast elkaar voor.

Tabel 1: Percentage ouderenmishandeling naar vorm (Movisie, 2008)

Vorm van mishandeling	Percentage
Psychologisch	51,0 %
Lichamelijk	40,0 %
Financieel	32,0 %
Schending van rechten	9,0 %
Verwaarlozing	8,0 %

Seksueel misbruik	0,6 %
-------------------	-------

(Opzettelijke mishandeling of ontspoorde zorg

Als mishandelingen *moedwillig* zijn spreken we van *opzettelijke mishandeling*. Plegers weten heel goed wat ze doen. Ze handelen uit financieel gewin, desinteresse of wraak. Soms wortelt ouderenmishandeling in een lange traditie van familiegeweld en -conflicten. De meest voorkomende vormen van intentionele ouderenmishandeling zijn: financiële uitbuiting, agressie en verwaarlozing.

Soms is de mishandeling *het gevolg van overbelasting van de mantelzorger*. Dat wordt *ontspoorde zorg* genoemd. Er hoeft dan geen sprake te zijn van opzet. De verzorgers beseffen niet dat ze te ver gaan. Hun acties komen voort uit onmacht en zijn eigenlijk een noodkreet. Vaak ligt er een kluwen van problematiek onder. De partner of het (klein)kind is eigenlijk zelf ook hulpbehoevend.

Prevalentie ouderenmishandeling (Movisie, 2008)

In Nederland hebben 5,6% van de zelfstandig wonende ouderen van 65 jaar en ouder te maken (gehad) met ouderenmishandeling. Het aantal meldingen ouderenmishandeling is in 2008 met 81% toegenomen in vergelijking met 2007. Vrouwen zijn vaker slachtoffer van ouderenmishandeling dan mannen.

De gemiddelde leeftijd van de oudere die met mishandeling te maken krijgt is als volgt verdeeld:

Tabel 2: Percentage ouderenmishandeling naar leeftijd

Leeftijd	Percentage
65 – 69 jaar	22,0 %
70 – 79 jaar	40,0 %
80 – 89 jaar	25,0 %
≥ 90 jaar	8,0 %

De plegers van mishandeling zijn kinderen of kleinkinderen (42%), de (ex)partner (39%), bekenden of burens (11%), andere familieleden (5%) of professionals (3%).

Oorzaken en Risicofactoren

- *Oorzaken van opzettelijke mishandeling*: boosheid, Financieel gewin zien, pesten en afreageren van agressie
- *Oorzaken van ontspoorde zorg*: door onwetendheid, onmacht, overbelasting of onkunde brengt de betrokken mantelzorger de oudere schade toe.

Risicofactoren bij de oudere:

- *Toenemende afhankelijkheid* van zorg door lichamelijke en geestelijke achteruitgang. De afhankelijkheid kan ook van financiële of van emotionele aard zijn.
- *Familiegeschiedenis*: gewelddadig met elkaar omgaan kan van generatie op generatie worden overgedragen.
- *Ingrijpende voorvallen*: Er is stress ontstaan door een verhuizing, de dood van een geliefd persoon, verlies van een baan of scheiding van een huisgenoot. Er kan sprake zijn van financiële nood.

- *Isolement*: Het slachtoffer heeft weinig contact met de buitenwereld.

Risicofactoren bij de pleger:

- *Afhankelijkheid*: De pleger kan afhankelijk zijn van het slachtoffer, bijvoorbeeld voor huisvesting, sociale contacten of inkomen. Wanneer pleger meer afhankelijk is van de oudere, neemt de kans op mishandeling toe.
- *Overbelasting*: De zorg is teveel geworden of de zorgbehoefte is groter dan de mantelzorg kan bieden. Ook kan de pleger te kampen hebben met langdurige werkloosheid, moeilijkheden op het werk, relatieproblemen of schulden.
- *Psychische gesteldheid*. De pleger kan psychiatrische problemen of ontwikkelingsstoornissen hebben. Alcoholisme, drugs- en gokverslaving vergroot het risico van mishandeling.

Screening in de 1^e en 2^e lijn

Het herkennen van ouderenmishandeling begint met de observatie van gedragssignalen.

Er zijn meerdere signalen die kunnen wijzen op ouderenmishandeling, maar een of enkele van die signalen hoeft zeker niet altijd mishandeling in te houden. Deze gedragssignalen zijn (Factsheet ouderenmishandeling Movisie, 2008):

- De oudere of verzorger geeft onsamenhangende en tegenstrijdige verklaringen voor lichamelijke verwondingen;
- De verzorger toont zich onverschillig voor het wel en wee van de oudere.
- De verzorger vertoont verschijnselen van overbelasting;
- Er wordt gescholden en geschreeuwd in aanwezigheid van arts of hulpverlener;
- De oudere maakt een depressieve, angstige indruk;
- De oudere ziet er onverzorgd uit en de huishouding is verwaarloosd;
- Er verdwijnen spullen en geld van de oudere;
- De oudere krijgt geen gelegenheid om alleen met de hulpverlener te praten;
- De betrokkenen proberen de hulpverlener buiten de deur te houden;
- Toenemend aantal schuldeisers;
- Lege koelkast.

Indien er een vermoeden is op ouderenmishandeling, dan kan contact gezocht worden met het Advies en Steunpunt en Huiselijk geweld (<http://shginfo.nl/>).

Het Noord-Hollands protocol ouderenmishandeling omvat een stappenplan van de observatie van gedragssignalen tot actie ondernemen, dit protocol is een nadere invulling van de Meldcode die iedere gemeente moet hebben. De stappen die omschreven staan bij diagnostiek zijn afkomstig uit het Noord-Hollands protocol Ouderenmishandeling (Primo-NH, 2009).

Diagnostiek

Het stappenplan in het protocol ouderenmishandeling kent vijf fasen:

Fase 1 Vermoeden van mishandeling

- Zet aanwijzingen die het vermoeden onderbouwen op een rij.
- Maak een kleine inventarisatie over de huidige hulpverlening.
- Beoordeel de situatie, schat het acute risico in.

Deze fase staat ook beschreven onder screenen: de gedragssignalen die je observeert kunnen je vermoeden van ouderenmishandeling onderbouwen. Registreer deze.

Fase 2 Overleg met collega's of andere professionals

- Bespreek het onderbouwde vermoeden met een collega, de leidinggevende of de aandachtfunctionaris en het Advies en Steunpunt Huiselijk geweld (<http://shginfo.nl/>) wellicht zijn er al eerder vermoedens geuit.
- Houd contact met de betrokkenen.

Fase 3 Informatie verzamelen

- Onderzoek de situatie: observeer en rapporteer, houd de frequentie bij en laat eventueel een medisch of psychologisch onderzoek doen.
- Luister goed: zowel naar slachtoffer als pleger, neutraal en feitelijk.
- Let op lichaamstaal en wees geduldig.
- Check of er andere hulpverleners komen en wat zij weten en/of vermoeden.
- Leg waarnemingen zo mogelijk (met tact) voor aan de oudere, vermoedelijke pleger en/of contactpersoon van het slachtoffer.

Tussentijdse actie

Beoordeel de resultaten uit fasen 1, 2 en 3 en kijk in Tabel 3 voor verdere stappen.

Tabel 3: Acties ouderenmishandeling naar situatie

Situatie	Situatie 1: geen sprake van mishandeling of twijfel over mishandeling blijft bestaan	Situatie 2: Er is sprake van mishandeling maar betrokkenen willen geen hulp	Situatie 3: er is sprake van mishandeling en betrokkenen willen hulp
Actie	Blijf alert, verzamel zo nodig meer informatie	Klik op onderstaande link voor meer informatie wat te doen	Ga verder naar stap 4; beschreven onder kopje interventie
Wie onderneemt actie	Degene die het signaleerd heeft	Blijf contact houden. Informeert huisarts Meld uw vermoeden bij advies en steunpunt huiselijk geweld (ASHG) Bespreek wie u verder in kunt schakelen met ASHG	Mishandeling wordt gemeld bij Advies en Steunpunt Huiselijk geweld en aandachtfunctionaris ouderenmishandeling

Indien er sprake is van ouderenmishandeling, maar de betrokkenen willen géén hulp (situatie 2, Tabel 3), dan zijn onderstaande acties raadzaam.

Praten en informeren

Regelmatig in gesprek gaan over de situatie en informatie geven over mogelijke oplossingen kan mensen uiteindelijk over de drempel helpen om hulp te vragen.

Overtuigen en adviseren

Als de oudere ontkent dat er wat gaande is, toch proberen betrokkenen te overtuigen van de noodzaak om iets te ondernemen. Probeer praktische oplossingen aan te dragen. Soms ontstaat pas langzaam het besef dat er iets echt mis is en dat er wat aan gedaan kan worden.

Ongevraagd huisbezoek

Als er signalen zijn gekomen van derden dat er mogelijk iets mis is, zal er een hulpverlener op bezoek moeten gaan in de thuissituatie. Zich ongevraagd ergens mee bemoeien, kan uiteindelijk gewenst blijken te zijn.

Confrontatie

Benoemen van het mogelijke probleem in bijzijn van de betrokkenen en voorstellen van oplossingen aan de oudere. Dit vraagt om ervaring en stevigheid van de betrokken hulpverlener.

Anoniem cliëntoverleg

Als betrokkenen uit schaamte of schuldgevoel geen andere of onbekende hulpverleners toe willen laten, kan een anoniem cliëntoverleg de hulpverlener ruggensteun geven.

Beschermingsplan

In een beschermingsplan wordt een manier beschreven waarop hulpverleners gaan proberen om de oudere voor (verdere) mishandeling te beschermen.

Het plan vermeldt heel duidelijk de doelen, wie de hulpverleners zijn en wie coördineert. De rol en taak van iedere hulpverlener wordt duidelijk beschreven, evenals afspraken over gebruik van speciale observatiemiddelen, zoals lichaamskaarten. Mishandeling gaat gepaard met trauma's voor alle partijen, dus het is goed om ook afspraken te maken over psychische begeleiding.

Zware maatregelen

- Tijdelijk huisverbod.
- Beoordeling van wils(on)bekwaamheid, en ingrijpen zonder toestemming van het slachtoffer.
- Onder bewindstelling, financiële belangenbehartiging.
- Mentorschap, beslissen met en voor de oudere met betrekking tot verzorging, behandeling, wonen, enzovoorts.
- Onder curatele stellen: in geval van dementie.

- Scheiding van oudere en pleger/BOPZ (Wet Bijzondere Opneming in Psychiatrische Ziekenhuizen: onvrijwillige opneming van lijdens aan een geestesstoornis). Dit brengt veel onmacht en verdriet met zich mee voor betrokkenen, maar kan noodzakelijk zijn.
- Inhechtenisneming/inbewaringstelling: dit is alleen van toepassing in situaties waar er directe dreiging is van zware mishandeling en bij aangifte van het slachtoffer.

Interventie

Indien er sprake is van mishandeling en de betrokkenen willen hulp, dan wordt fase 4 van het protocol in werking gezet

Fase 4 Actie indien er sprake is van mishandeling en betrokkenen hulp willen

Een aantal concrete acties die in gang gezet kunnen worden

- Contact met de Huisarts over melding en afstemming;
- Contact WMO / Gemeente voor Mantelzorgondersteuning;
- Contact Thuiszorg voor Mantelzorgondersteuning;
- Respijtzorg voor oudere regelen; hiervoor is CIZ indicatie nodig;
- Wijzen op cursus mantelzorg (via WMO-loket);
- Voor oudere: dagopvang of opname verpleeg- of verzorgingshuis regelen;
- Contact GGZ of maatschappelijk werk voor behandeling of counselinggesprekken pleger;
- Om het dagelijks leven van de oudere en pleger weer op de rails te zetten: maaltijdvoorziening, administratieve hulp, schuldhulpverlening, arbeidsbemiddeling of scholing (pleger), sociale contacten uitbreiden/ isolement doorbreken: club en verenigingsleven inschakelen, maatjesproject, preventief huisbezoek ouderenwerk (via WMO-loket);
- Indien er sprake is van bedreigingen en fysiek geweld, contact met politie;

Overige acties

Derden erbij betrekken

Vraag of collega's mee willen denken of zoek contact met andere disciplines. Dit kan binnen de eigen organisatie, maar ook instellingoverstijgend.

Overleg organiseren

Bij een complexe situatie, waar meerdere disciplines bij betrokken zijn, helpt het om met alle hulpverleners rond de tafel te gaan en een gezamenlijk hulpplan op te stellen. Eén persoon zal de coördinatie op zich nemen. Dit kan bijvoorbeeld georganiseerd worden door de aandachtsfunctionaris ouderenmishandeling of de huisarts.

Een plan van aanpak opstellen

Bij een vermoeden dat er echt iets aan de hand is, moeten de verschillende hulpverleners goed afspreken wie wat wanneer doet. Een plan omvat een korte omschrijving van de vermoede mishandeling, de taken en verantwoordelijkheden van de verschillende disciplines. Daarnaast wordt er een gedetailleerde registratie bijgehouden van de vermoedens en signalen.

Betrek, indien mogelijk, de pleger in het gesprek

De mishandelende verzorger heeft vaak gevoelens van tekortschieten en minderwaardigheid. Hij/zij kan bang zijn voor veroordeling. Dit roept extra stress op en maakt dat iemand zich terugtrekt. Men raakt meer geïsoleerd. Daardoor ontstaat grotere wederzijdse afhankelijkheid en groter risico op verdere ontsporing. Als zaken bespreekbaar blijken te zijn, kan dit voor alle partijen uiteindelijk een opluchting betekenen. Maar voordat mishandeling bespreekbaar is, moet er wederzijds vertrouwen zijn. Ingang vinden bij de pleger lukt alleen als je een positieve benadering gebruikt en laat blijken dat iemand niet 'verkeerd' handelt, maar steun kan gebruiken.

Fase 5 Evaluatie en Nazorg

Maak een veiligheidsplan, waarin beschreven wordt wanneer er welke actie wordt ondernomen. Breng betrokken hulpverleners op de hoogte en licht ze in dat de casus wordt afgesloten.

Financiering van de zorg

Informatie, advies en ondersteuning van de oudere dan wel mantelzorgers brengt voor de burger geen kosten met zich mee (wordt vergoed vanuit de WMO). Voor deelname aan trainingen kan wel een eigen bijdrage worden gevraagd.

Afhankelijk van de fase waarin de oudermishandeling zich bevindt, wordt er vaak een andere instantie ingeschakeld die het probleem gaat behandelen. Het is afhankelijk van de situatie welke instantie dit zal zijn.

Ontlasting van de mantelzorgers gaat via een CIZ-indicatie/AWBZ. Als het een doorverwijzing naar een huisarts, eerstelijnspsycholoog of ergotherapeut (mantelzorgers) betreft, zal de vergoeding vaak via de zorgverzekering verlopen.

Wat kunnen ouderen zelf doen ter voorkoming van oudermishandeling

1. Bewustwording:
  - Toelichting op het fenomeen oudermishandeling
  - Inzicht geven in oorzaken oudermishandeling
  - Inzicht geven in consequenties van bepaald gedrag
  - Aangeven waar verantwoordelijkheden liggen en tot hoe ver deze gaan.
  - Schetsen van optimaal leefgebied (voldoende hulp bij het huishouden, sociale contacten, lucht voor mantelzorgers, financiële buffers etc.) waardoor witte vlekken (risicogebieden) duidelijk worden.
2. Besef van eigen regie;
3. Stimuleren van eigen kracht;
4. Bevordering van mondigheid;
5. Bewustwording ten aanzien van noodzaak mantelzorg ondersteuning;
6. Leren niet in afhankelijkheidsrelaties te belanden / afhankelijkheid spreiden over meerdere personen of instanties;
7. Fysiek en mentaal actief blijven!

Referenties

Comijs, H.C., Jonker, C., Pot, A.M. & Smit, J.H. (1996). *Agressie tegen en benadeling van ouderen. Een onderzoek naar ouderenmishandeling*. EMGO/instituut, VUmc.

Vink, R. & Bavel, M., van (2007). *Naar methodisch handelen bij ouderenmishandeling*. Werkdocument juni 2007. Utrecht: Movisie.

Websites en links:

- Protocol: www.protocolouderenmishandeling.nl
- Movisie: <http://www.movisie.nl/123575/def/home/ouderenmishandeling/>
- Factsheet ouderenmishandeling:
[http://www.movisie.nl/onderwerpen/ouderenmishandeling/Factsheet%20Ouderen mishandeling_I%20Algemeen.pdf](http://www.movisie.nl/onderwerpen/ouderenmishandeling/Factsheet%20Ouderen%20mishandeling_I%20Algemeen.pdf)
- Factsheet ontspoorde zorg:
[http://www.movisie.nl/onderwerpen/ouderenmishandeling/docs/Factsheet%20Ouderen mishandeling%20-%20IV%20Ontspoorde%20zorg.pdf](http://www.movisie.nl/onderwerpen/ouderenmishandeling/docs/Factsheet%20Ouderenmishandeling%20-%20IV%20Ontspoorde%20zorg.pdf)
- Factsheet financieel misbruik:
[http://www.movisie.nl/onderwerpen/ouderenmishandeling/Factsheet%20Ouderen mishandeling_III_Financieel%20misbruik.pdf](http://www.movisie.nl/onderwerpen/ouderenmishandeling/Factsheet%20Ouderen%20mishandeling_III_Financieel%20misbruik.pdf)
- Cursus signaleren Movisie:
http://www.movisie.nl/120786/def/home/trainingen/trainingen/huiselijk_en_seksueel_geweld/signaleren_ouderenmishandeling
- Aanpak huiselijk geweld Amsterdam:
http://www.amsterdam.nl/zorg_welzijn/maatschappelijke/aanpak_huiselijk/aanpak_0
- Meldcode: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/huiselijk-geweld/meldcode-kindermishandeling-en-huiselijk-geweld>
- Internetcursus voor mantelzorgers dementerenden:
<http://www.gezondvz.nl/%7B4dc340a5-460f-4b76-92f5-371c2fa04a0b%7D>
- Trimbos - cursus voor mantelzorger:
<http://www.trimbos.nl/webwinkel/productoverzicht-webwinkel/psychische-gezondheid/af/af0771-cursistenmap-mijn-verhaal-als-mantelzorger>

